

and examines the problems of defining the concept of comprehension. Such analysis made it possible to highlight the strengths and weaknesses of these philosophical approaches, mark out the levels of sense comprehension, and demonstrate non-identity between the concepts of «information» and «sense».

Keywords: sense, comprehension, information, system method.

Матюшина И. И., кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Национальный университет «Одесская юридическая академия» (Украина, Одесса), innamp@mail.ru

Понимание смысла как подсистема речевой коммуникации

Рассматривая коммуникацию как целостную систему, можно выделить в ней две дополнительные друг другу подсистемы: подсистему продуцирования смысла и подсистему понимания смысла. В статье предложен системный анализ подсистемы понимания смысла с точки зрения философских теорий, которые изучают процесс понимания как самостоятельный процесс. Рассмотрены субстрат подсистемы понимания, разные позиции относительно структуры процесса понимания. Отмечены сложности в обозначении концепта понимания. Предложенный анализ дал возможность показать сильные и слабые стороны данных философских подходов, выделить уровни понимания смысла, а также продемонстрировать нетождественность понятий «значение» и «смысл».

Ключевые слова: смысл, понимание, информация, системный метод.

* * *

УДК 167/168:141.113

Омельчук І. В.,
аспірант кафедри філософії, Чернівецький
національний університет ім. Юрія Федьковича
(Україна, Чернівці), i.omelchuk@i.ua

Плюралістичний потенціал принципу доповнюваності

Досліджується філософсько-методологічна програма запропонованою Н. Бором принципу доповнюваності. Показано, що принципи доповнюваності, попервах сформульовані для розв'язання проблем квантової механіки, набув у філософії та методології сучасної науки поширення у різних сферах, зокрема гуманітаристиці. Відображено складності та неоднозначність процесу сприйняття принципу доповнюваності науковим співтовариством. Окремо експлікується поняття «вичерпного опису», у результаті якого розкривається методологічний зміст принципу доповнюваності. Здійснюється спроба обґрунтування плюралістичної інтерпретації принципу доповнюваності. На підставі аналізу передумов становлення неklasичної раціональності доводиться, що витончена аргументація, притаманна принципу доповнюваності, акурат сприяла включенню в процес наукового пізнання таких понять як множинність, складність, альтернативність, діалогічність, іманентних плюралістичному підходу.

Ключові слова: плюралізм, доповнюваність, вичерпний опис, наука, методологія.

Зрушення, які відбуваються в науці на межі XIX – XX століть, тісно пов'язані з усвідомленням вичерпання потенціалу методології класичної науки, можливостей якої виявилось недостатньо для розв'язання нагальних проблем. Дихотомічний характер епістемологічних стратегій класичної науки, репрезентований жорстким протиставленням суб'єкта і об'єкта пізнавальної діяльності починає осмислюватися по-іншому. Трансформації зазнає й розуміння ідеалу об'єктивності наукового знання.

Зміна методологічної свідомості у неklasичній раціональності проходить під гаслом нової картини світу – квантово-релятивістської. Основний зміст нової пізнавальної програми полягав у тому, що в «тіло» науки вводиться суб'єкт пізнання. Інакше кажучи, якщо в класичній науці досліджувана реальність завжди приймалася об'єктною, яка не залежить ні від суб'єкта, ні від засобів і умов його пізнавальних дій, то в неklasичній науці центральною умовою відображення реальності стає експлікація зв'язків між власне об'єктом і засобами його пізнання.

Така система епістемологічних ідей неklasичної науки поєднувалася з особливими уявленнями про специфіку

досліджуваних об'єктів, структурна організація яких зумовлює переосмислення категоріального апарату класичної механіки, яка стає неадекватною новим викликам і потребує серйозних коректив.

Застосування таких типів пояснення і опису, які вочевидь містять посилання на засоби і операції пізнавальної діяльності, найбільш яскраво простежуються в квантовій механіці, де неможливо вивчати природу мікрочасток, не спотворюючи їхніх характеристик. Евристичне значення основних ідей квантової механіки продовжує зростати у сучасній філософії та методології науки. «Досягнення цієї галузі пізнання, – зазначає Б. Починок, – не лише виявили обмеженість принципів класичної методології, але й започаткували формування нової наукової раціональності та картини світу. Характер пізнаваної реальності в її віднесеності до суб'єкта, експериментальних умов, способів вимірювання та інтерпретації отриманих фактів зумовили нове бачення проблем співвідношення спостережуваного і неспостережуваного, точного і неточного, емпіричного і теоретичного у пізнанні» [7, с. 102]. В цілому, усвідомленню нетрадиційності цих проблем, резюмує Б. Починок, значною мірою сприяв сформований Нільсом Бором принцип доповнюваності.

Методологічний потенціал принципу доповнюваності реалізується не лише на базі природничо-наукового знання. Так, Б. Починок зазначає, що очевидно є аналогія між ознаками процесу дослідження мікрочастинок і особливостями осягнення феномену світу людини. «В гуманітарному пізнанні ще більшою є єдність суб'єкта і об'єкта, – пише Б. Починок, – гуманітарій також прагне проникнути до безпосередньо неспостережуваної предметності – ціннісно-сислової основи явищ історії та культури, він також експериментує, але не за допомогою фізико-хімічних засобів (хоча іноді це не виключається), а у формі критики джерел (аналізу текстів, артефактів культури в цілому), нарешті, він також послуговується інтерпретацією фактів заради їх осмислення та розуміння» [7, с. 102].

Відмінність між дослідницькими підходами гуманітаристики та природничо-наукового знання, зумовлює відповідну специфікацію принципу доповнюваності у цих царинах. Гуманітарно-епістемна доповнюваність, пише Б. Починок «є принципово суб'єктна, комунікативно-персоніфікована і плюралістична». І далі: «Вона реалізується як опосередкований досвідом її учасників і соціокультурними цінностями неперервний в історичному просторі та часі діалог між індивідами, культурами, епохами. Цей контекст діалогізує й принцип доповнюваності. При цьому разом з проблемою людських вимірів об'єкта актуалізується й питання про взаємодоповнюваність його предметного змісту і сислової визначеності, пояснення і розуміння, істини і правди, зрештою – науковості гуманітарного знання» [7, с. 102–103].

Власне кажучи, в гуманітаристиці мотиви доповнюваності імпліцитно існували завжди. Послаблення методологічного ригоризму класичної науки, що фактично зумовлювало включення в «тіло» наукового знання ознак плюралістичного прочитання її норм і ідеалів, сприяло утвердженню гуманітарними науками своєї самодостатності та своєрідності.

Як зазначає Ольга Рупташ, принцип доповнюваності, передусім сформульований для квантової механіки, набув

у філософії та методології сучасної науки поширення на різні сфери. «Згідно з цим принципом, однієї логічної системи недостатньо для опису складності досліджуваного об'єкта–системи. Для ефективного вивчення самої науки як системи недостатньо лише внутрішньонаукових методів і засобів. Потрібно доповнити наукову рефлексію зовнішніми соціокультурними дослідженнями, які міститимуть довкола–наукові та поза–наукові інструменти. У такий спосіб відкриваються можливості для розширення меж наукової раціональності» [8, с. 233].

Зазначимо, що евристичний потенціал принципу доповнюваності потребує обґрунтування його значущості та ефективності. Філософське осмислення принципу доповнюваності, як певного способу опису реальності представлено у дослідженнях Дж. Холтона [12], В. Хютта [13], І. Алексеева [1], Л. Столовича [10], Б. Починка [7], В. Поруса [6], В. Бажанова [3] та ін.

Враховуючи це, метою статті є філософсько–методологічний аналіз запропонованого Н. Бором принципу доповнюваності, зокрема спроба плюралістичної інтерпретації його потенціалу.

Попервах, ідея доповнюваності дозволила квантовій механіці філософсько описати «незвичайні» властивості мікрочасток. Зокрема врегулювати суперечку між видатними фізиками XVII століття – І. Ньютоном і К. Гюйгенсом – про природу світла. «Описати це явище так, як це робила класична фізика, – роз'яснює Л. Столович, – було неможливо. Для нового опису і розуміння цього дуалізму в новій пізнавальній ситуації, при якій не можна не враховувати вплив самого приладу дослідження на його об'єкт, і служив принцип доповнюваності» [10, с. 25].

В одній з останніх своїх робіт знаменитий датський фізик визначив принцип доповнюваності наступним чином: «Неможливість об'єднання спостережуваних при різних умовах досвіду явищ в єдину картину веде до розгляду таких, мабуть, суперечливих явищ як доповнюваних, в тому сенсі, що вони – узяті спільно – вичерпують всі доступні визначенню дані про атомні об'єкти» [5].

Основний пафос, згідно якого Альберт Айнштайн і багато інших вчених не могли і не можуть прийняти концепцію доповнюваності, носить фундаментальний філософський характер і апелює до переконань щодо природи фізичної реальності, якого вимагає ідея доповнюваності. Це передусім принципова неможливість отримання знання про атомні об'єкти так би мовити «в чистому вигляді», безвідносно до їх спостережень. У цьому їй противники бачать відмову від ідеалів наукового пізнання, очевидно класичного взірця, компроміс суб'єктивізму та ідеалізму [2].

Висловлюючи незадоволення концепцією корпускулярно–хвильового дуалізму, а з іншого боку плекаючи надію на отримання теорії, яка б єдиним чином відображала реальність, А. Айнштайн писав: «Отже, тепер ми маємо дві теорії світла, обидві необхідні і – як доводиться визнати сьогодні – існуючі без будь якого логічного взаємозв'язку, незважаючи на двадцять років колосальних зусиль фізиків–теоретиків» [14, с. 466].

Категорично не приймаючи нових поглядів Н. Бора, щодо природи фізичної реальності, А. Айнштайн відзначав, що «в рамках статистичної квантової теорії таких речей, як вичерпний опис окремої системи, не існує» [15, с. 300]. Проте, якщо дослухатися до коментарів

радянського фізика Володимира Фока, з приводу ролі засобів спостереження як основи квантового способу опису явищ, можна почути, що «такий спосіб опису аж ніяк не означає, що ми приписуємо об'єкту менший ступінь реальності, ніж приладу, або що ми зводимо властивості об'єкта до властивостей приладу. Навпаки, опис на основі поняття відносності до засобів спостереження дає набагато глибшу і тонку об'єктивну характеристику мікрооб'єкту, ніж це було можливо на основі ідеалізації класичної фізики» [11, с. 15].

Ймовірно поняття «вичерпний опис», проголошене принципом доповнюваності, варто тлумачити на філософський лад. Попервах не слід його уподібнювати абсолютній істині класичної науки, що претендує на всезагальність, позаяк сам Н. Бор попереджав проти абсолютизації свого принципу як якоїсь метафізичної догми, а трактувати скоріше в інструменталістському дусі, як найкращий можливий опис явищ, яким, на разі, ми володіємо. Доповнюваність як можливість додати щось інше до вже пізнаного явища не означає, що утворене таким чином нове знання про це явище набуває завершеного, доконечного вигляду. Параметри об'єкту виявляють перманентно непізнаний його характер, у сенсі принципової складності та динамічності природи. Об'єкт це не те, що він представляє «сам собою», а те, як ми його вхоплюємо та розкриваємо, як глибоко ми його прочитуємо. Власне кажучи, плюралізм як доповнюваність, це завжди можливість, можливість інакше розв'язати поставлену задачу, можливість поряд із уже відомою моделлю об'єкта розкрити нове його виявлення. Поняття «вичерпного опису», в контексті принципу доповнюваності, є швидше емпіричним питанням і тлумачиться не як власне ідеальний вичерпний опис, остання інстанція, а як потенційність вичерпного опису, можливість інакшого сприйняття об'єкту. Аналізуючи сутність запропонованого Н. Бором принципу, Джеральд Холтон писав: «Сьогодні ясність створюється не спрощеннями, зведенням всіх явищ до єдиної наочної моделі, а вичерпним взаємонакладанням різних описів, що включають відверто суперечливі один одному поняття» [12, с. 163].

На наш погляд, достатньо точна інтерпретація сутності принципу доповнюваності, належить Леону Розенфельду: «Тут перед нами приклад звичайної діалектики наукового мислення: розв'язання кризи не відбувається до тих пір, поки протиріччя не досягають гранично можливої для них гостроти. Бор (в незнанні цієї філософської премудрості) володів власним витонченим чуттям цієї діалектики» [4, с. 260].

З іншого боку, розглянутий як прояв діалектичного методу, принцип доповнюваності, як відзначають дослідники, не зводиться до гегелівського його розуміння. На думку Володимира Хютта, «концепція доповнюваності змальовує (на прикладі співвідношення класичної і квантової фізики) приклад іншого типу діалектики. Класична фізика в динаміці пізнання не оголошується помилковою або навіть простим наслідком квантової механіки. Вона зберігає свою самостійність повною мірою і навіть закладає квантово–механічне знання. Затим, в методології доповнюваності закладений істотно негегелівський тип діалектики зняття: протиріччя не вирішуються шляхом зняття в синтезі більш вищого порядку прогресуючої конфронтації самостійних

протилежностей. Діалектика доповнюваності на противагу гегелівській реалізує нелінійний характер розвитку, в якому протилежності не позбавляються самостійності шляхом зняття. З логіки доповнюваності випливає можливість такого типу розвитку наукового знання, за якого протилежності розвиваються в своїй самостійності і послідовності шляхом постійної конфронтації («діалогу»), не поглинаючи один одного» [13, с. 164].

Прикладом розвитку такої діалектичної логіки може бути еволюційна концепція типологій наукового пізнання, методів його раціонального сприйняття, сформульована В'ячеславом Стопініним. Аргументом слугуватимуть наступні слова автора: «Кожен новий тип наукової раціональності характеризується особливими, властивими йому засадами науки, які дозволяють виділити в світі і досліджувати відповідні типи системних об'єктів (прості, складні, системи, що здатні саморозвиватися). При цьому виникнення нового типу раціональності і нового образу науки не слід розуміти спрощено в тому сенсі, що кожен новий етап призводить до повного зникнення уявлень і методологічних установок попереднього періоду. Навпаки, між ними існує спадковість. Некласична наука зовсім не знищила класичну раціональність, а тільки обмежила сферу її дії. При вирішенні низки задач некласичні уявлення про світ і пізнання виявлялися надлишковими, і дослідник може орієнтуватися на традиційно класичні зразки (наприклад, при вирішенні низки задач небесної механіки не було потрібно залучати норми квантово-релятивістського опису, а досить було обмежитися класичними нормативами дослідження). Так само становлення постнекласичної науки не призводить до знищення всіх уявлень і пізнавальних установок некласичного і класичного дослідження» [9, с. 635]. Як бачимо загальна методологічна настанова принципу доповнюваності реалізується в контексті плюралістичної інтерпретації досліджуваних явищ. Якісно різні типи системних об'єктів досліджуються відповідно до ідеалів та норм знання, характерних тому чи іншому типу наукової раціональності, при цьому допускається співіснування цих типів.

Своєрідність діалектики принципу доповнюваності, специфічного дуалізму хвильової і корпускулярної природи елементарних часток, відзначає російський популяризатор науки Даниїл Данін: «Хіба можна сказати, що хвилеподібність елементарної частинки бореться з її корпускулярністю? Хіба операція виміру координати змагається з операцією вимірювання швидкості? Філософськи це БОРТЬБА ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ. Але чудово, що раніше діалектика такого прояву цієї боротьби в природі ще не розкривалась: тут протиставленні початки виходять на арену фізичних взаємодій НЕ РАЗОМ. Між ними не відбувається сутички. І немає переможців або переможених. Мікросвіт до того незвичайний, що в класичному описі цієї його екстраординарності подвоєні образи та операції постають як абсолютно незбійні. Або несумісні. Електрон і світловий квант – це частинки–хвилі за своїми МОЖЛИВОСТЯМИ» [4, с. 324–325].

На думку Леоніда Столовича, своєрідність діалектики борівського принципу доповнюваності, дозволяє розглядати його як вид плюралізму. У власній концепції, Л. Столович, іменує його «системним». У книзі «Плюралізм в філософії та філософія плюралізму» Л. Столович пише: «Принцип доповнюваності як прояв принципу системного

плюралізму покликаний враховувати протилежні, однак такі, що доповнюють один одного в єдиній системі властивостей предмету. Підкреслюю: доповнюють один одного в єдиній системі» [10, с. 31].

Потенціал принципу доповнюваності, а відтак потенціал плюралістичної інтерпретації, Л. Столович демонструє на прикладі з формальної логіки. У формальній логіці, говорить Л. Столович, ще Аристотелем сформульований був «закон виключення третього», згідно якого істинним є або саме висловлювання або його заперечення. Третього не дано – *tertium datur*. Однак при цьому слід зазначити, що крім формально-логічної правильності потрібно неодмінно враховувати так звану емпіричну істинність, тобто відповідність судження про властивості предмета тим його реальним властивостям, які виявляються при дослідному експерименті. Так, твердження І. Ньютона про корпускулярну природу світла і К. Гюйгенса про його хвильову природу є взаємопротилежними. Здавалося б, з формально-логічної точки зору одне з них неодмінно повинно бути істинним або ж хибним. Але так як наукове дослідження виявило подвійну природу світла, то неістинними виявилися обидва цих судження.

Цим, на думку Л. Столовича, «закон виключення третього» не спростовується, бо предметна істинність або хибність судження про властивості предмета – поза його компетенцією. Судження саме може констатувати об'єктивне протиріччя, що представляє собою систему протилежних, але таких, що доповнюють один одного властивостей, тобто: світло володіє як корпускулярною, так і хвильовою природою. При цьому, «закон виключення третього» не втрачає своєї сили. Тільки в даному випадку протиставляються не судження: «світло має корпускулярну природу» і «світло має хвильову природу», а судження: «світло є і потоком корпускул, і потоком хвиль» і йому протилежне судження. Істинне з них тільки одне, третього не дано.

Аналогічні проблеми виникають із судженнями в інших галузях. Л. Столович нагадує, що до XIX століття вважалося, що твердження: «геометрія може бути тільки евклідовою» – єдино правильне, і протилежне йому – помилкове. Але після відкриття неевклідової геометрії це твердження втратило свою істинність. Істинним стало судження, яке знову ж таки представляє собою систему протилежних, але таких, що доповнюють один одного властивостей: «геометрія може бути як евклідовою, так і неевклідовою» [див. 10, с. 29–31].

Змальована картина дозволяє засвідчити об'єктивну тенденцію, згідно якої поняття плюралізму актуалізується в системі розвитку наукового знання. Попервах квантово-релятивістська теорія опису фізичної реальності якраз і покликана була осмислити «незвичну» природу поведінки об'єктів мікросвіту. Загалом, усвідомленню та розв'язанню цих проблем значною мірою сприяв сформульований Н. Бором принцип доповнюваності. Витончена аргументація, притаманна принципу доповнюваності, акурат сприяла включенню в процес наукового пізнання таких понять як множинність, складність, альтернативність, діалогічність, іманентних плюралістичному підходу. Принцип доповнюваності не відкрив плюралізму, однак був його доречною демонстрацією, яка відповідала вимогам часу некласичного типу науковості.

Список використаних джерел

1. Алексеев И. С. Концепция дополнителности: историко-методологический анализ / И. С. Алексеев. – М.: Наука, 1978. – 276 с.
2. Алексеев И. С. Принцип дополнителности [Электронный ресурс] / Методологические принципы физики. История и современность / Под ред. Б. М. Кедрова, Н. Ф. Овчинникова. – М.: Наука, 1975. – 512 с. – Режим доступу: <http://www.psyoffice.ru/2760-9-aleki01-index.html>
3. Бажанов В. А. Дополнителности (принцип) / В. А. Бажанов // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – С.210.
4. Данин Д. С. Нильс Бор / Д. С. Данин. – М.: «Молодая гвардия», 1978. – 560 с.
5. Паульман В. Ф. Диалектика и принцип дополнителности [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://lit.lib.ru/p/paulxman_w_f/text_0150.shtml
6. Порус В. Н. Дополнителности принцип / В. Н. Порус // Новая философская энциклопедия: В 4 тт. Т.1 А–Д / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; науч.-ред. совет: В. С. Степин (предс.), А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов [и др.]. – [перезд. с доп.]. – М.: Мысль, 2010. – С.691–692.
7. Починок Б. Гуманитарно-епистемний потенціал принципу доповнюваності / Б. Починок // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 350–351. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2007. – С.102–107.
8. Рупташ О. В. Поняття смислу в гуманітарнонауковій парадигмі знання: монографія / Ольга Рупташ. – Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т, 2015. – 336 с.
9. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М.: «Прогресс-Традиция», 2000. – 744 с.
10. Столович Л. Плурализм в философии и философия плурализма / Л. Столович. – Tallinn: Ingrid, 2005. – 336 с.
11. Фок В. А. Начала квантовой механики / В. А. Фок. – М.: Наука, 1976. – 376 с.
12. Холтон Дж. Тематический анализ науки / Дж. Холтон. – М.: Прогресс, 1981. – 383 с.
13. Хютт В. П. Концепция дополнителности и проблема объективности физического знания / Отв. ред. О. А. Подлишевский; Академия наук Эстонской ССР, Институт истории. – Tallinn: Валгус, 1977. – 178 с.
14. Эйнштейн А. Собрание научных трудов в четырех томах. Т.3. Работы по кинетической теории, теории излучения и основам квантовой механики 1901–1955 / А. Эйнштейн. – М.: Издательство «Наука», 1966. – 632 с.
15. Эйнштейн А. Собрание научных трудов в 4 томах. Т.4. Статьи, рецензии, письма. Эволюция физики / А. Эйнштейн. – М.: Издательство «Наука», 1967. – 700 с.

References

1. Alekseev I. S. Konceptija dopolnitel'nosti: istoriko-metodologicheskij analiz / I. S. Alekseev. – M.: Nauka, 1978. – 276 s.
2. Alekseev I. S. Princip dopolnitel'nosti [Elektronnij resurs] / Metodologicheskie principy fiziki. Istorija i sovremennost' / Pod red. B. M. Kedrova, N. F. Ovchinnikova. – M.: Nauka, 1975. – 512 s. – Rezhim dostupu: <http://www.psyoffice.ru/2760-9-aleki01-index.html>
3. Bazhanov V. A. Dopolnitel'nosti (princip) / V. A. Bazhanov // Jenciklopedija jepistemologii i filosofii nauki. – M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija», 2009. – S.210.
4. Danin D. S. Nil's Bor / D. S. Danin. – M.: «Molodaja gvardija», 1978. – 560 s.
5. Paul'man V. F. Dialektika i princip dopolnitel'nosti [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://lit.lib.ru/p/paulxman_w_f/text_0150.shtml
6. Porus V. N. Dopolnitel'nosti princip / V. N. Porus // Novaja filosofskaja jenciklopedija: V 4 tt. T.1 A–D / In-t filosofii RAN, Naц. obshh.-nauch. fond; nauch.-red. совет: V. S. Stepin (preds.), A. A. Gusejnov, G. Ju. Semigin, A. P. Ogurcov [i dr.]. – [pereizd. s dop.]. – M.: Mysl', 2010. – S.691–692.
7. Pochynok B. Humanitarno-epistemnij potencial prynechu dopovnyuvanosti / B. Pochynok // Naukovyj visnyk Chernivec'koho universytetu: Zbirnyk naukovyx prac'. Vypusk 350–351. Filosofija. – Chernivci: Chernivec'kyj nac. un-t, 2007. – S.102–107.
8. Ruptash O. V. Ponyattya smyslu v humanitarnonaukovij paradymhi znannya: monohrafiya / Ol'ha Ruptash. – Chernivci: Chernivec. nac. un-t, 2015. – 336 s.
9. Stepin V. S. Teoreticheskoe znanie / V. S. Stepin. – M.: «Progress-Tradicija», 2000. – 744 s.

10. Stolovich L. Pljuralizm v filosofii i filosofija pljuralizma / L. Stolovich. – Tallinn: Ingrid, 2005. – 336 s.
11. Fok V. A. Nachala kvantovoj mehaniki / V. A. Fok. – M.: Nauka, 1976. – 376 s.
12. Holton Dzh. Tematicheskij analiz nauki / Dzh. Holton. – M.: Progress, 1981. – 383 s.
13. Hjutt V. P. Konceptija dopolnitel'nosti i problema ob'ektivnosti fizicheskogo znanija / Otv. red. O. A. Podlishevskij; Akademija nauk Jestonskoj SSR, Institut istorii. – Tallinn: Valgus, 1977. – 178 s.
14. Jejnshjtejn A. Sobraie nauchnyh trudov v chetyreh tomah. T.3. Raboty po kineticheskoy teorii, teorii izluchenija i osnovam kvantovoj mehaniki 1901–1955 / A. Jenshtejn. – M.: Izdatel'stvo «Nauka», 1966. – 632 s.
15. Jejnshjtejn A. Sobraie nauchnyh trudov v 4 tomah. T.4. Stat'i, recenzii, pis'ma. Jevolvucija fiziki / A. Jenshtejn. – M.: Izdatel'stvo «Nauka», 1967. – 700 s.

Omelchuk I. V., postgraduate student of the chair of philosophy of the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), i.omelchuk@i.ua

Pluralistic potential of complementarity principle

In the article it is examined the philosophical and methodological program of complementarity principle proposed by N. Bohr. It is shown that the principle of complementarity, initially formulated for solving the problems of quantum mechanics, acquired spreading in various fields of the philosophy and methodology of modern science, including humanities. It was reflected the complexity and ambiguity of the process of perception the complementarity principle by scientific community. Separately, it is explicated the concept of «an exhaustive description», as result it is disclosed the methodological meaning of the complementarity principle. It is attempted to justify pluralistic interpretation of the complementarity principle. On the basis of analysis of the prerequisites of forming non-classical rationality it is proved that subtle reasoning, inherent to the complementarity principle, promoted inclusion in the process of scientific cognition of such terms as plurality, complexity, alternative, dialogic inherently pluralistic approach.

Keywords: pluralism, complementarity, an exhaustive description, science, methodology.

Omelchuk I. V., аспирант кафедры философии, Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича (Украина, Черновцы), i.omelchuk@i.ua

Плуралистический потенциал принципа дополнителности

Исследуется философско-методологическая программа предложенного Н. Бором принципа дополнителности. Показано, что принцип дополнителности, прежде всего, сформулирован для решения проблем квантовой механики, приобрел в философии и методологии современной науки распространение в разных сферах, в частности гуманитаристике. Отражены сложности и неоднозначность процесса принятия принципа дополнителности научным сообществом. Отдельно эксплицируются понятие «исчерывающего описания», в результате которого раскрывается его методологический смысл. Осуществляется попытка обоснования плуралистической интерпретации принципа дополнителности. На основании анализа предпосылок становления неклассической рациональности доказывается, что изысканная аргументация, присущая принципу дополнителности, акkurat способствовала включению в процесс научного познания таких понятий как множественность, сложность, альтернативность, диалогичность, имманентных плуралистическому подходу.

Ключевые слова: плурализм, дополнителность, исчерывающее описание, наука, методология.

* * *

УДК 101.1:17.035.1

Патлайчук О. В., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Національний університет кораблебудування ім. адм. Макарова (Україна, Миколаїв), volnistik@gmail.com

РОЗУМНИЙ ЕГОЇЗМ
ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНА ПОЗИЦІЯ

Зростання популярності поняття «розумний егоїзм» в останні десятиліття у сучасному суспільстві, широке використання його як певної філософсько-етичної позиції у різноманітних соціально-політичних і повсякденних ситуаціях зумовлює доцільність дослідження еволюції значення цього терміну в європейській культурній традиції та розкриття сутності його сучасного трактування.